

Registro Nr. 1843

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

FONDAS NR. 159 (SA)

**KAUNO PAKAMARIO TEISMAS
КОВЕНСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД**

DEKRETŲ KNYGŲ APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1583–1624 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE KAUNO PAKAMARIO TEISMO FONDA NR. 159 (SA)

2019-12-13 Nr. A7-59
Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Pakamario teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564–1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Šiuos pertvarkymus pagrindė 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas. Lietuvoje atsirado nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose buvo įsteigti pakamario, žemės ir pilies teismai. Pagal šį naują teritorinį padalijimą Kauno pavietas buvo priskirtas Trakų vaivadijai. Šiai vaivadijai taip pat priklausė Trakų, Gardino ir Upytės pavietai. Toks valstybės teritorinis suskirstymas išliko iki pat XVIII a. pabaigos.

Pakamario teismo įsteigimą lėmė svarbios socialinės-ekonominės ir politinės priežastys: XVI a. vid. LDK įvykdyta valakų reforma, baudžiovos atsiradimas, bajorijos pilietinių teisių išplėtimas. Tikslus žemės valdų ribų nustatymas buvo svarbus dalykas ir LDK valdžiai ir bajorijai. Nuo turimų žemės valakų kiekio buvo mokami mokesčiai išdui, priklausė valstybinių prievolių dydis. Žinoti savo valdų ribas taip pat buvo būtina sudarant bet kokią su nuosavybe susijusį civilinės teisės aktą: žemę parduodant, dovanojant, įkeičiant, taip pat paveldėjimo ar kitais atvejais. Dėl to, kad bajorų, miestiečių, bažnyčių ir vienuolynų valdų bei valstybinių dvarų ribos nebuvo tiksliai nustatytos ir pažymėtos, kildavo daug ginčų dėl žemės nuosavybės ir jos ribų. Spręsti šiuos ginčus turėjo įsteigtas pakamario teismas.

1565 m. Vilniaus seime bajorai pateikė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui (toliau – Ldk) prašymą kiekviename paviete turėti po pakamarių ir žemės ribų teismą. Šį norą valdovas patenkino. Straipsnis apie pakamario teismą (lotynų k. *judicium succamerarium*; lenkų k. *sąd podkomorski*) jau buvo įtrauktas į 1566 m. II Lietuvos Statutą (IV skyriaus 70 str.)¹. Pradžioje pavietų pakamarius skirdavo pats karalius. Nuo 1588 m. III Lietuvos Statute buvo įtvirtinta bajorų teisė pavieto seimelyje į pakamario pareigas išrinkti keturis kandidatus, iš kurių vieną karalius ir paskirdavo. Prieš pradėdamas eiti pareigas, pakamaris žemės teisme turėjo prisiekti būti ištikimas valdovui ir pasižadėti atlikti savo pareigas sąžiningai. Jo priesaikos tekstas buvo įrašytas III Lietuvos Statuto IX skyriaus pirmame straipsnyje (vertimas iš sen. gudų k.): „Aš, N; prisiekiu Ponui Dievui Visagaliui, Trejybėje Vieningam, kad žemės pakamario pareigas, kurias gaunu iš malonės ir rankų jo karališkosios malonybės, ištikimai ir teisingai vykdysiu, savo valdovui maloningajam ir to pavieto gyventojams ištikimas būsiu, nustatydamas ribas, statydamas riboženklis (kapčius) ir

¹ *Статут Великого княжества Литовского 1566 года* (Минск, 2003), 132-134.

patikslindamas ežias, nieko daugiau nepaisysiu, kaip šventos teisybės, nepasiduosiu nei draugiškumui, nei neapykantai, nei dovanoms, nekreipsiu dėmesio į grasinimus ir nei vienai pusei nepadėdamas, tik Viešpaties Dievo bijodamas ir Jo šventą teisybę regėdamas, savo pakamario darbą teisingai atliksiu, abiejų pusių ginčų sprendimus į savo teismo knygas įrašysiu ir išduosiu. Tepadeda man Dievas“².

Pakamaris savo pareigas ėjo iki gyvos galvos arba iki paaukštino. Juo galėjo būti tik paviete gyvenantis bajoras, turintis gerą reputaciją, išmanantis teisę ir mokantis rašyti. Paviete pakamaris buvo antras po maršalkos pagal rangą vietinės valdžios pareigūnas. Jo pareigos buvo vertinamos aukščiau už pavieto vėliavininko, žemės teismo teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigas. Seimeliuose šis pareigūnas visada sėdėdavo priekyje, o jo parašas po pavieto raštais būdavo vienas iš pirmųjų. Pakamaris vietos bajorų dažnai buvo siunčiamas pasiuntiniu į seimus.

Pakamario teismo veiklą ir funkcijas detalai reglamentavo III Lietuvos Statuto IX skyrius³. Šis teismas buvo paviete nuolat veikusi institucija, nagrinėjusi ir sprendusi ginčus dėl žemės ribų nustatymo. Pakamaris vedė teismo knygas, dalyvaudavo, įpėdinių prašymu, jiems dalijantis paveldėtą žemę. Pakamario teismas skirtingai nuo pavieto žemės ir pilies teismų nebuvo griežtai luominis, nes dėl žemės ribų bylinėjosi ne vien bajorai – tai lietė ginčus dėl valstybinių dvarų, bažnyčių ir vienuolynų valdų ribų nustatymo. Pavyzdžiui, bylas dėl bajorų ir valstybės dvarų ribų pažeidimo sprendė specialus komisarų teismas, kuriame pakamaris dalyvaudavo komisaro (teisėjo) teisėmis. Komisarų teismo teisėjus skirdavo LDK Vyriausiasis tribunolas.

Pagal Lietuvos Statutą pakamaris galėjo skirti sau vieną arba du padėjėjus – kamarninkus (lenkų k. *komornicy*)⁴. Kamarninkais galėjo būti tik bajorai, kurie taip pat prisiekdavo, kad sąžiningai eis savo pareigas. Kamarninkai padėjo pakamariui spręsti bylas dėl žemės ribų nustatymo, kartais jį pavadavo, galėjo spręsti mažiau svarbias bajorų žemės bylas. Pakamario ar kamarninko sprendimą buvo galima apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui. Jei tarp besibylinėjančių pusių nebuvo nusikalstamų veiklų, pakamario teismas veikė kaip savarankiška pirmos instancijos teisminė institucija. Praktikoje pakamario teismas dažniausiai gaudavo prašymus išnagrinėti bylas iš žemės, rečiau pilies teismo.

Pakamario teismas nagrinėjo žemės bylas ginčo kilimo vietoje, todėl savo nuolatinės būstinės jis neturėjo. Pakamaris arba kamarninkas pagal įstatymą privalėjo nuvykti į ginčijamą teritoriją apžiūrėti žemės ribas ir jų ženklus. Su savimi jie turėdavo LDK raštinės duotą ir jos antspaudu patvirtintą tikslų pavieto sienų aprašymą. Bylos nagrinėjimas dažniausiai vyko ne patalpose, o po atviru dangumi, tiesiog lauke.

² Jonas Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas* t. 2 (Kaunas, 1938), 344.

³ Ten pat, 344-374.

⁴ Иван Лаппо, „Подкоморский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века“, *Журнал Министерства народного просвещения* 8 (1899): 341-403.

Pakamario teisme procesas vyko griežtai įstatymo nustatyta tvarka. Pradžioje pakamaris, gavęs asmens pareiškimą arba bylą iš kito teismo (dažnai žemės ar pilies) išrašydavo besibylinėjantiems asmenims šaukimus į teismą, kuriuose jiems nurodydavo atvykimo į teismą vietą ir datą. Teismo šaukimus ginčo pusėms įteikdavo pavieto vaznys. Apie teismą turėjo būti pranešta prieš šešias savaites. Praėjus šiam terminui pakamaris ar kamarninkas atvykdavo su padėjėjų palyda į ginčijamos žemės vietą, kur jų turėjo laukti bylos ieškovas ir atsakovas. Bylos nagrinėjimo eigoje pakamaris aiškinosi ginčo šalių teises į žemę, rinko įrodymus, apklausinėjo liudytojus, tikrino bylos dalyvių pateiktus dokumentus. Pakamaris priimdavo sprendimą vienasmeniškai, remdamasis Lietuvos Statutų straipsniais; taip pat ištyręs jam pateiktą privilegijų atskiriems asmenims bei civilinių sandorių, pagrindžiančių teises į ginčijamas žemes, dokumentų tikrumą bei išklauses prisiekusių kaimynų parodymus. Jis surašydavo žemės ribų aprašymo aktą, dar vadinamą „paribio raštu“. Išsprendęs bylą pakamario teismas nustatydavo naujas arba palikdavo senas žemių ribas, prižiūrėjo riboženklių (kapčių) kasimą, o kaltininkui buvo priteisiama piniginė bauda.

Pakamario teismo darbe pakamariui ar kamarninkui talkino matininkai, riboženklių (kapčių) kasėjai, raštininkas ir vaznys. Šie pareigūnai buvo skiriami arba kviečiami. Teismas neturėjo savo raštinės, todėl jo sprendimą surašydavo samdomas raštininkas. Teismo aktų knygas pakamaris tvirtino savo antspaudu ir saugodavo pas save namie. Jam mirus pakamario teismo knygos buvo perduodamos pavieto žemės teismui ir saugomos jo archyve.

Asmenims, įžeidusiems, persekiojusiems ar grasinusiems pakamario teismo pareigūnams, buvo numatytos griežtos bausmės: piniginės baudos, kalėjimas, o už jų sužeidimą – net mirties bausmė (IV skyriaus 7 str.). Net valdovas negalėjo be teismo atleisti pakamario iš pareigų.

XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. pakamario teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (lenkų k. *ziemiańskie sądy*). Nuo 1794 m. spalio 30 d. žemės ribų bylas sprendė žemės teismai. 1797 m. vasario 6 d. savo įsaku Rusijos imperatorius Pavelas I atkūrė pakamario teismų veiklą prijungtose prie Rusijos LDK žemėse⁵. Pakamario teismai Lietuvoje veikė iki 1810 m. 1810 m. spalio 6 d. Rusijos imperatoriaus Aleksandro I įsaku pakamario teismų funkcijas perėmė naujai įsteigti Rusijos imperijos apskričių žemės ežių teismai⁶. 1832 m. sausio 11 d. pakamario pareigybė buvo galutinai panaikinta⁷.

⁵ *Полное собрание законов Российской империи с 1649 г.* (toliau – ПСЗ) т. 24, nr. 17788 (Санкт-Петербург, 1830), 318.

⁶ ПСЗ т. 31, nr. 24370 (Санкт-Петербург, 1830), 377-385.

⁷ Ten pat, т. 7, nr. 5068 (1833), 8.

Kauno pavieto pakamario teismo veikla istorikų yra beveik nepaliesta. Galima čia paminėti lenkų istorikų Henriko Liulevičiaus (*Henryk Lulewicz*), Andžejaus Rachubos (*Andrzej Rachuba*), Pšemislovo P. Romaniuko (*Przemysław P. Romaniuk*) ir Andžejaus Haratymo (*Andrzej Haratym*) 2009 m. paskelbtus XIV–XVIII a. Trakų vaivadijos pareigūnų sąrašus. Šio leidinio įvadinėje dalyje nušviečiama Trakų vaivadijos ir jos pavietų administracinio-teisminio valdymo struktūra⁸. Taip pat jame pateikiamas archyvinių šaltinių pagrindu sudarytas XVI–XVIII a. Kauno pavieto pareigūnų, tame tarpe ir ėjusių pakamarių pareigas⁹, sąrašas.

Istoriografijoje trūksta konkrečių žinių apie Kauno pavieto pakamario teismo įkūrimą ir veiklą. Remiantis aukščiau paminėtu sąrašu, XVI a. antrojoje pusėje – XVIII a. pabaigoje Kauno pavieto pakamarių pareigas ėjo 15 pareigūnų. Pirmuoju pakamariu 1566 m. pradžioje buvo paskirtas Vaitiekus Devialtovskis (*Wojciech Andrzejewicz Dziewialtowski*), paskutiniu – Mykolas Korvinas Kosakovskis (*Michał Korwin Kossakowski*).

Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos kunigaikščio Kasparo Matuševičiaus Giedraičio (*Kacnop Mamyuevuy*) ir Andriaus Melcherovičiaus Zavišos (*Andrzej Zawisza*) pakamariavimo laikų knygos. Pvz., 1591 m. Kasparas Matuševičius Giedraitis sprendė ginčą dėl Černėnų (*Czerniański*) dvaro Kauno paviete pasidalijimo tarp karaliaus maršalo Fronco Gradovskio (*Fronc Gradowski*) ir jo jaunesnių brolių. 1597 m. jis sprendė ginčą dėl Montvilų giminei priklausančios Saugantiškių (*Sowgontiszki*) žemės, esančios Antaginių dvarelio (*imienie Antogińskie*) žemės valdų ribose.

1617 m. po Zybulto Ganskopovičiaus (*Zylbut Hanskopowicz*) mirties Kauno pavieto pakamariu buvo paskirtas Andrius Zaviša. 1619 m. jis sprendė ginčą dėl Kulvos dvaro Kauno paviete žemės ribų nustatymo. Jam talkino matininkas Mikalojus Abromavičius (*Mikołaj Abramowicz*), kuris turėjo išmatuoti Kulvos dvaro žemės valdų ribas ir parengti jų ribų planą.

1792 m. Kauno pakamario teismas buvo panaikintas. Jo funkcijas perėmė Kauno žemininkų teismas. 1797 m. Kauno pakamario teismas, caro valdžios nurodymu, vėl atnaujino savo veiklą ir veikė iki 1810 m., kuomet jo funkcijas perėmė naujai įsteigtas Kauno apskrities žemės ežių teismas. Pakamario teismo bylos iki 1831 m. buvo saugomos Kauno žemės teismo archyve, o po to perėjo Kauno apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“. Remiantis šiuo

⁸ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 2, Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*, pod red. Andrzeja Rachuby, opr. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk i Andrzej Haratym (Warszawa, 2009), 5-41.

⁹ Ten pat, 398-401.

įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2 300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Per keletą metų Kauno apskrities teismas perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 171 teismų knygą¹⁰. Kauno apskrities teismo perdavimo žiniaraščiuose nėra duomenų apie Kauno pakamario teismo knygų perdavimą¹¹.

1883 m. pavasarį Kauno kolektyviniame įvairių valstybinių institucijų archyve buvo aptikta 161 teismų aktų knyga¹², tame tarpe galėjo būti ir Kauno pakamario teismo knygos. Jos įėjo į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio katalogą.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Kauno pakamario teismo fondui buvo suteiktas Nr. 159 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų fondai, tame tarpe ir Kauno pakamario teismo fondas. Fondą Nr. 159 „Kauno pakamario teismas“ sudarė vienas apyrašas – tai papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas, kuris buvo naudojamas kaip šio fondo apskaitos dokumentas. Tuo metu jame buvo dvi bylos Nr. 19536 ir 19537.

1976 ir 1980 m. Lietuvos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Kauno pakamario teismo fondo Nr. 159 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad papildomame rankraštiniame N. Gorbačevskio kataloge, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, faktiškai yra dvi bylos Nr. 19536 ir 19537.

2019 m. pertvarkius Kauno pakamario teismo fondo Nr. 159 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 2 apskaitos vienetai.

Iš viso Kauno pakamario teismo fonde Nr. 159 (SA) yra 2 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1583-1624 m.

Dekretų knygų apyrašas Nr. 1

¹⁰ *Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny*, opr. Ryszard Mienicki (Wilno, 1923), 48.

¹¹ О передаче древних актов книг Ковенским уездным судом, *LVI*A, f. 594, ap. 1, b. 663, l. 167-354.

¹² *Archiwum akt dawnych*, 54.

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. 2019 m., tvarkant Kauno pakamario teismo fondo Nr. 159 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

1. bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
2. trūkstamų fondo bylų paieška;
3. bylų priklausymo fondui nustatymas;
4. dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
5. bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
6. naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Fondo Nr. 159 (SA) apyrašui Nr. 1 priklausančios bylos, įrašytos į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą, gavo naujus apskaitos numerius (Nr. 1 ir 2), tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni numeriai (Nr. 19536 ir 19537).

Pagal dokumentų pobūdį tai Kauno pavieto pakamario teismo dekretai, kurie yra sudaryti 1583-1624 m. Jose įrašytas nagrinėjamų ginčų dėl žemės ribų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai, taip pat pateikiami Kulvos, Černėnų ir kt. dvarų ribų detalūs aprašymai.

Seniausia fondo Nr. 159 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra byla Nr. 1 – Kauno pakamario teismo sprendimų knyga. Ją sudaro 6 įrašai ir jie apima laikotarpį nuo 1583 m. rugsėjo 8 d. iki 1597 m. spalio 27 d.

Fondo Nr. 159 (SA) apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje nurodytos bylų chronologinės ribos, fizinio stovio ir sudėties ypatybės.

Didžioji dalis Kauno pakamario teismo knygoje esančių dokumentų parašyti sen. gudų ir lenkų kalbomis, nors esama ir dokumentų, parašytų lotynų kalba.

Tvarkant fondo Nr. 159 (SA) „Kauno pakamario teismas“ apyrašą Nr. 1 buvo sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į Kauno pakamario teismo fondo Nr. 159 (SA) apyrašą Nr. 1 įrašyti 2 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1583–1624 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus

vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 159 «КОВЕНСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД»

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Подкоморские суды в Великом княжестве Литовском (далее – ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-

территориального деления ВКЛ. Были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные подкоморские, земские и городские суды. Ковенский повет вошел в состав Трокского воеводства. Кроме него, в это воеводство вошли также Трокский, Гродненский и Упитский поветы. Такое территориальное деление сохранилось до конца XVIII века.

Учреждение подкоморского суда предопределили важные социально-экономические и политические перемены в жизни ВКЛ: проведение в середине XVI в. волочной (аграрной) реформы, введение крепостного права, расширение политических прав дворянского сословия. Точное определение границ земельных владений стало важной темой как для частных, так и для государственных имений. От количества имеющихся волок земли дворяне уплачивали налоги в казну, выполняли другие государственные повинности. Точное знание границ владений было необходимо при составлении любого юридического акта, касающегося недвижимого имущества: при сделках купли-продажи, залога и дарственной земли, при передаче ее по наследству и в др. случаях. Из за того, что часто границы земельных владений дворян, мещан, костёлов, монастырей и казенных имений не были точно определены и обозначены, возникало много граничных споров, решать которые был предназначен подкоморский суд.

В 1565 г. на Виленском сейме дворяне обратились к великому князю ВКЛ с просьбой назначить в каждом повете по подкоморию, который решал бы граничные споры. Это желание было удовлетворено правителем. Статья о подкоморском суде (на латинском яз. *judicium succamerarium*; на польском яз. *sąd podkomorski*) была внесена в II Литовский Статут с 1566 г. (70 статья IV раздела). В начале подкомориев в поветах назначал сам король. Но в III Литовском Статуте с 1588 г. было подтверждено право дворянам на поветовом сеймике избирать на должность подкомория четырёх кандидатов, одного из которых король и назначал.

При вступлении на должность подкоморий должен был на земском суде публично присягнуть на верность королю и дать обязательство добросовестно исполнять свои обязанности. Текст его присяги на старобелорусском языке был внесён в первую статью IX раздела III Литовского статута: «Я Н. присягаю Пану Богу Всемогущому, в Тройцы Единому, иж на вряде том земском подкоморском, который з ласки и з рук его королевское милости беру, его королевской милости, господару своему милостивому, и обывателем того повету верен буду, справуючи тот вряд верне а справедливе так на суде моем подкоморском, яко теж при чиненью границ и при сыпанью копцов и поправенью меж, ничого болшей на том уряде не постерегаючы, одно справедливости светое, и не даючы се ни в чом уводити, ани с приязни, ани з вазни, ани даром, ани погрозок ни чиих не дбаючи и сторонам не радечы, ани боячы се никого, толко самого Пана Бога а справедливость Его светую перед

очима маючи, так же справы мое подкоморские на всем верне справуючи, споры обу-дву сторон з сказаньем, через мене учыненым, пилне до книг своих судовых уписуючи и с книг выдаючы. Так ми Боже поможы».

Подкоморием избирали пожизненно или до следующего назначения. Для кандидатов на эту должность выдвигались следующие требования: им мог быть только местный дворянин, имевший хорошую репутацию, знавший право и умевший писать. Подкоморий в повете был вторым после маршалки по рангу должностным лицом местной власти. Его должность была почетной и по значению ценилась выше должностей хорунжего, земского судьи, его помощника и писаря. Во время проведения поветовых сеймиков подкоморий сидел в первом ряду, также одним из первых он подписывал разные документы. Местное дворянство часто посылало подкомория делегатом на сеймы.

Деятельность и функции подкоморского суда были точно регламентированы в IX разделе III Литовского Статута. Суд был постоянным. Он рассматривал и решал дела по земельным спорам, устанавливал и обозначал границы земельных владений. Подкоморий вел судебные книги, по просьбе наследников мог участвовать при разделе наследуемой земли. Подкоморский суд в отличии от других поветовых земского и гродского судов не был чисто сословным судебным учреждением. Он решал граничные споры не только между дворянами, но и занимался урегулированием земельных споров, касающихся казенных и церковных владений. Например делами о нарушении границ между дворянскими и королевскими (государственными) имениями ведал специальный комиссарский суд. Подкоморий в нем заседал на правах одного из комиссаров (судьи). Судей комиссарского суда назначал Главный литовский трибунал.

Согласно статьям Литовского Статута подкоморий мог назначить себе помощников – одного или двух коморников (на польском яз. *komornicy*). Коморниками могли быть только дворяне, которые также обязаны были дать присягу. Они помогали подкоморию в решении дел об установлении границ земельных владений, иногда его замещали, а также могли решать менее важные граничные споры. Решение принятое подкоморием или коморником можно было обжаловать в Главном литовском трибунале. В случаях, когда между тяжущимися сторонами не было правонарушений подкоморский суд действовал как самостоятельный суд первой инстанции. В реальности, подкоморский суд, чаще всего выполнял поручения решать дела, полученные из земского, реже гродского судов.

Подкоморский суд рассматривал земельные дела на местах, то есть на спорной территории, поэтому постоянных помещений он не имел. Закон обязывал подкомория или коморника прибыть на место граничного спора и лично провести осмотр границ владений и межевых знаков. С собой они должны были иметь полученное из государственной

канцелярии ВКЛ и подтвержденное её печатью детальное описание границ повета. Рассмотрение дела чаще всего проходило не в помещениях, а под открытым небом, просто в поле.

Судебный процесс в подкоморском суде проходил точно в предусмотренном законом порядке. В начале подкоморий получал заявление от частного лица (истца) или дело о земельном споре из земского или гродского судов. Он выписывал тяжущимся сторонам повестки, в которых указывал срок, к которому они должны были явиться на спорной территории. Вызовы в суд сторонам спора вручал возный. О судебном процессе они должны были быть оповещены за шесть недель до его начала. По истечении этого термина подкоморий или коморник с группой помощников прибывал на место земельного спора, где их ожидал истец и ответчик. В ходе рассмотрения дела подкоморий выяснял права обеих сторон спора на землю, собирал доказательства, опрашивал свидетелей, проверял представленные тяжущимися сторонами документы. Подкоморий принимал решение единолично в виде граничного листа, мотивируя при этом статьями Литовских Статутов, выяснив подлинность представленных ему привилегий и сделок недвижимого имущества, обосновывающих права сторон спора на землю, а также принимая во внимание показания присягнувших соседей. Рассмотрев дело подкоморский суд определял новые или подтверждал прежние границы владений, присматривал за обозначением межевых знаков (рытьём копцов), а лицу, проигравшему судебное дело, присуждал денежный штраф.

В работе подкоморского суда подкоморию или коморнику помогали землемеры, землекопы, которые обозначали и устанавливали межевые знаки, рыли копцы, помечали деревья, камни, а также писарь и возный. Эти должностные лица назначались или приглашались. Подкоморский суд не имел своей канцелярии, поэтому его решения писал наемный писарь. Актовые книги подкоморий подтверждал своей печатью и хранил у себя дома. После его смерти судебные книги передавались поветовому земскому суду и хранились в его архиве.

За оскорбления, угрозы или насилие против должностных лиц подкоморского суда законом были предусмотрены строгие наказания: денежные штрафы, заключение в тюрьму, а в случае нанесения им увечий даже смертная казнь. Даже правитель не имел права без суда лишить подкомория его должности.

В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. подкоморские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. От 30 октября 1794 г. дела о граничных спорах решали земские суды. 6 февраля 1797

г. российский император Павел I своим указом восстановил деятельность подкоморских судов на территории бывшего ВКЛ, присоединенной к Российской империи. Подкоморские суды в Литве действовали до 1810 г. 6 октября 1810 г. указом российского императора Александра I функции подкоморских судов были переданы новоучрежденным уездным межевым судам. 11 января 1832 г. должность подкомория была окончательно упразднена.

Деятельность Ковенского подкоморского суда мало изучена историками. Тут можно упомянуть список должностных лиц Трокского воеводства за XIV-XVIII вв., составленный польскими историками Г. Люлевичем, А. Рахубой, П. П. Романюком и А. Гаратымом. Он был опубликован в 2009 г. В вводной части этого издания описывается административно-судебная структура Трокского воеводства и входящих в его состав поветов. Также в этой книге имеется список должностных лиц Ковенского повета за XVI-XVIII вв., в том числе и список подкомориев, составленный на основе письменных источников.

В историографии не имеется конкретных данных об учреждении и деятельности Ковенского подкоморского суда. Основываясь на упомянутом ранее списке, во второй половине XVI в. – в конце XVIII в. подкомориями Ковенского повета было 15 должностных лиц. Первым подкоморием в начале 1566 г. был назначен Войтех Девялтовский, последним – Николай Корвин Косаковский.

В Литовском государственном историческом архиве хранятся книги Ковенского подкоморского суда времен князя Каспера Матушевича Гедрайтиса и Андрея Мельхиоровича Завишы. Например, в 1591 г. Каспер Матушевич Гедрайтис решал спор об разделении Чернянского имения в Ковенском повете между маршалком королевским Фронцом Градовским и его младшими братьями. В 1597 г. он решал спор об установлении границ земли Совгонтышки, принадлежащей семье Монтвиллов и находящейся в границах Антогинского имения.

В 1617 г. после смерти Зыбулта Ганскоповича подкоморием Ковенского повета был назначен Андрей Завиша. В 1619 г. он решал спор об установлении границ Кульвенского имения в Ковенском повете. Ему помогал землемер Николай Абрамович, который должен был измерить границы Кульвенского имения и составить подробный план его границ.

В 1792 г. Ковенский подкоморский суд был упразднен, а его функции переданы Ковенскому землянскому суду. В 1797 г. согласно распоряжению царской власти Ковенский подкоморский суд вновь возобновил свою деятельность и работал до 1810 г., когда его функции перенял новоучрежденный Ковенский уездный межевой суд. Дела Ковенского подкоморского суда до 1831 г. хранились в архиве Ковенского земского суда, а позднее перешли в ведение Ковенского уездного суда

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, был учрежден Виленский центральный архив древних актов, в котором должны были быть собраны все акты учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. Директором этого архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2 300 рублей, а его деятельность контролировало министерство народного просвещения Российской империи.

В течение нескольких лет Ковенский уездный суд передал Виленскому центральному архиву древних актов 171 судебную книгу. В передаточных описях Ковенского уездного суда нет информации о передаче книг Ковенского подкоморского суда.

Весной 1883 г. в Ковенском объединенном архиве государственных учреждений случайно была обнаружена 161 судебная книга, в том числе могли быть и книги Ковенского подкоморского суда. Они вошли в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского.

В XX веке прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоение им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду «Ковенский подкоморский суд» был присвоен № 159.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден Центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из Центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд Ковенского подкоморского суда. Фонд № 159 «Ковенский подкоморский суд» состоял из одной описи – это дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского, который использовался как документ учёта. Ей принадлежали дела № 19536 и 19537.

В 1976 и 1980 гг. в Центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 159 «Ковенский подкоморский суд». В результате проверки установлено, что в дополнительном рукописном каталоге Н. Горбачевского, который использовался как документ учёта, имеются два дела № 19536 и 19537.

В 2019 г. после составления новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 159 «Ковенский подкоморский суд», по ней числятся две единицы хранения.

Итого, в фонде № 159 «Ковенский подкоморский суд» имеются две единицы хранения, которых хронологические рамки 1583-1624 гг.

Первая опись фонда № 159 «Ковенский подкоморский суд»

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2019 г. новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 159 «Ковенский подкоморский суд» были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. розыск отсутствующих дел;
3. фондирование;
4. уточнение хронологических рамок документов;
5. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
6. перешифровка дел.

Описи № 1 фонда № 159 принадлежащее дела, вписанные в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского, получили новые инвентарные номера (№ 1 и 2), но рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского (№ 19536 и 19537).

По виду документов это декреты Ковенского подкоморского суда, которые были составлены в 1583-1624 гг. В них излагается суть и процесс граничных споров, выносятся по ним судебные решения, а также заносятся детальные описания границ имений Кулва, Черняны и др.

Самой древней книгой описи № 1 является книга судебных решений Ковенского подкоморского суда № 1. В ней имеется 6 записей, которые охватывают период с 8 сентября 1583 г. по 27 октября 1597 г.

В колонке „примечания“ таблицы описи № 1 фонда № 159 указаны хронологические рамки, физическое состояние и особенности дел.

Большинство документов Ковенского подкоморского суда написаны на старобелорусском и польском языках. Хотя встречаются акты написанные и на латинском языке.

В новоусовершенствованной описи № 1 составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 159 «Ковенский подкоморский суд» имеются две ед. хр., их хронологические рамки – 1583-1624 гг.

Главный специалист
Отдела распространения информации

Виолета Пансе